

ESF projekts „Profesionālajā izglītībā iesaistīto vispārīzglītojošo mācību priekšmetu pedagogu kompetences paaugstināšana”

2009/0274/1DP/1.2.1.1.2/09/IPIA/VIAA/003, ESS2009/88

E- K U L T U R O L O Ģ I J A

Autors: Andrejs Mūrnieks

1. tēma: „Kultūras jēdziens” Skolotāja teksts

8. apakštemats: *Kultūras funkcijas, elitārā un masu kultūra, tradicionālā kultūra.*

Nodarbības (nodarbību) mērķis: Veicināt skolēnu izpratni par kultūras funkcijām un dažādu kārtu kultūru atšķirībām. Uzdevumi: 1) noskaidrot kādas ir kultūras funkcijas, 2) analizēt 4 galveno sabiedrības kārtu kultūras funkcijas Eiropā viduslaikos, 3) analizēt tradicionālo kultūru un tās atšķirību no mūsdienu sabiedrības kultūras.

Skolotāja materiālā ir dota informācija par kultūras funkcijām, dažādām sabiedrības kārtu kultūrām un to funkcijām (tabulā), kā arī par tradicionālo kultūru un kultūrsituāciju mūsdienās, kad kultūras jēdziens kļūst arvien neskaidrāks. Atsevišķi doti uzdevumi un uzdevumu, problēmu jautājumu un diskusiju iespējamās gaitas apraksti, paskaidrojumi.

Skolēnam domātais saturs ietver šādus elementus: a) informatīvu tekstu, b) uzdevumus, kā arī d) ilustratīvo materiālu prezentācijā. Skolēniem domātais saturs skolotāja materiālā ir **sarkanā krāsā!** Iestarpinājumi padziļinātai apguvei ir zaļā krāsā!

8.1. Kultūras funkcijas.

Divas galvenās kultūras funkcijas ir pretrunīgas, taču savstarpēji papildinošas, proti, **saglabāt un pārveidot.**

1) Pirmā un galvenā kultūras funkcija ir **saglabāt vēsturisko mantojumu**, nodot svarīgāko nākamajām paaudzēm (informācijas saglabāšanas, nodošanas un apmaiņas funkcija). Pie pašām svarīgākajām lietām pieder: valoda un vērtības – morāle, atmiņas par varoņiem (perosnām, kurām vērts līdzināties), rituāli, priekšstati par pasauli, dzīves ziņa (cilvēku ikdienas pieredzē izveidojušie rīcības modeļi, noteikumi, metodes un principi). (sk. 8. prezentācijas 2. slaidu)

Paši informācijas nodošanas paņēmieni veido un nosaka kultūru (simboli, mīti, rakstība, skolas, grāmatas, mākslas darbi, plašsaziņas līdzekļi, internets). Kultūras raksturs ir atkarīgs no šo līdzekļu klātesamības un nozīmes konkrētajā sabiedrībā. Piemēram, ir sabiedrības, kas nepazīst rakstību, un tām ir pilnīgi cita kultūra nekā rakstīt pratēju sabiedrībām.

2) Otrā būtiskā kultūras funkcija ir **radošā, pārveidojošā** (kreatīvā, novatoriskā funkcija) – izzināt pasauli, variēt vai izmainīt esošās dzīves formas, radīt jaunas idejas, lietas un tehnoloģijas, motivēt attīstībai, pārmaiņām, izkopjot gan pasauli, gan arī sevi. (sk. 8. prezentācijas 2. slaidu)

Ne visās sabiedrībās abas šīs funkcijas ir vienlīdz būtiskas. Tradicionālajās sabiedrībās tiek uzsvērtā saglabāšanas funkcija. Modernisma ietekmē esošajā mūsdienu sabiedrībā vērtība ir pārsvarā tikai jaunajam, nebijušajam. Turpretī austrumu sabiedrībās augstāk tiek vērtēta stabilitāte, noturīgums, nemainība. Šajās sabiedrībās dominē tradicionālā kultūra – vērtību sistēma, kas paraugus dzīvei vairāk smeļ pagātnes pieredzē. (sk. 8. prezentācijas 2. - 5. slaidu)

3) Lai gan kultūra vairāk skar ideālo, tai ir būtiskam nozīme reālu **sociālu** procesu regulācijā un motivācijā (sociālā jeb **socializācijas** funkcija). Kultūra palīdz sabiedrības iekšējai integrācijai, komunikācijai starp tās locekļiem, komunikācijai ar citām sabiedrībām, arī ar sen izzudušām sabiedrībām, kas kļūst pieejamas pateicoties arheoloģijas un vēstures pētniecībai. Pārņemot kādas sabiedrības kultūru iespējama arī asimilācija, piemēram, cita pasaules modeļa pārņemšana, bieži vien savas nacionālas identitātes pazaudēšana, jaunu sociālu lomu uzņemšanās, seno pazaudēšana. (sk. 8. prezentācijas 2. slaidu)

4) Kultūrai ir **vērtīborientējoša** un vērtējoša ievirze (aksioloģiskā funkcija) – zināmas izvēles, uzvedības veidus uzskatīt par pareizākiem, pieņemamākiem. Bieži vien kultūrā ir izstrādājusies un nostabilizējusies noteikta attieksme pret dažnedažādām sabiedrības dzīves jomām. Kādas no tām tiek uzskatītas par svarīgākām, nozīmīgākām, svētākām nekā citas. (Piemēram, Padomju Savienībā reliģija tika uzskatīta par atpalcības cēloni, dažādā veidā diskreditēta un apspiesta. Turpretī daudzās arābu valstīs islāma reliģijai ir dominējošā loma sabiedrībā, un tās nozīme pat pieaug. Vācu zinātnieks sociologs Makss Vēbers ir mēģinājis pierādīt, ka kapitālisma sistēma lielā mērā ir izaugusi no dažu kristīgo protestantisko konfesiju ētikas.) (1) (sk. 8. prezentācijas 2. slaidu)

Informācija nevis vienkārši tiek neitrāli nodota nākamajām paaudzēm, bet tiek nodotas noteiktas attieksmes, vērtības, pārlicības. (Visneitrālākā veidā informācija tiek nodota – zinātnē, taču arī zinātni atsevišķi cilvēki un sabiedrības grupas tiecas izmantot ideoloģiskajām vajadzībām cīņās par varu) (2). Gandrīz katrā kultūrā ir izkopti vērtēšanas kritēriji, kanoni, principi. Nav iedomājama kultūra, kas būtu distancēti neitrāla pret dažādām dzīves norisēm. Dažādie vērtību kritēriji kultūrās ir izveidojušies vēstures gaitā.

Šajā temata apguves etapā iespējams izmantot uzdevumu nr. 1.

Daudz praktiskāka pieeja dažādām dzīves jomām ir civilizācijā, ja ar šo jēdzienu domājam tieši sabiedrības organizatorisko struktūru un sarežģītu pielāgojumu sistēmu videi. Jebkuras kultūras klātbūtne izmaina apkārtējo dabas vidi, rodas kultūras vide. Taču senās pirmatnējās mednieku un vācēju ciltis, kas pamatā dzīvoja dabas pasaulē, apkārtējo vidi nemainīja radikāli. Citādi tas bija, kad sāka attīstīties civilizācijas.

Tāpat kultūras vidē var saskatīt gan garīgo, nemateriālo aspektu, gan fizisko, materiālo, tie ir cieši saistīti. Tieši ar šī fiziskā, redzamā attīstību un izplatīšanu nodarbojas civilizācijas. Taču dažādas civilizācijas atšķirīgi attiecās pret garīgo un materiālo, to proporcijām vērtību sistēmā, arī attiecības starp jauninājumiem un tradīciju saglabāšanu – atšķiras. Līdz ar to nav viena scenārija vēstures gaitai un sabiedrības attīstībai. Vienīgi mūsdienās civilizācijas funkcija – pielāgot pasauli cilvēka materiālajām vajadzībām – sāk dominēt pār kultūru, pār garīgajām vērtībām. Tas saistīts ar rietumu kultūras izpatīšanos (runa ir galvenokārt par rietumu masu kultūru), ar garīgo vērtību panīkumu pašā rietumu kultūrā, arī ar moderno tehnoloģiju attīstību, ar globalizāciju. (3) Cilvēce kļūst par „globālo ciematu”, kur visi ir atkarīgi cits no cita, kur viegli izplatās lētāka produkcija, ja tā tiek reklamēta izmantojot plašsaziņas līdzekļus. Pasaules globālā kultūra kļūst vienveidīgāka (unificētāka), lai gan laiku pa laikam tā fragmentāri pievēršas arī nacionālajām tradīcijām un vērtībām.

Šajā temata apguves etapā iespējams izmantot uzdevumu nr. 2.

8.2. Dažādu sabiedrības kārtu kultūru atšķirības un funkcijas. Tradicionālā kultūra

Kultūrā, līdzīgi kā sabiedrībā, ir iedalījums:

- a) elites – sabiedrības izlases, augšslāņa – kultūra un
- b) vairākuma, t.sk. zemāko slāņu, kultūra.

Taču tas ir pārāk plašs un neatspoguļo kultūras iekšējā iedalījuma jeb šķērsriezuma (stratifikācijas) daudzveidību, īpaši senlaiku sabiedrībās.

Senatnē katrai no sabiedrības kārtām bija savas kultūra, nereti norobežota no pārējās, ar savām funkcijām. To kopa atbilstošās kārtas piederīgie savā lokā.

Vissenākajās sabiedrībās augšslāni veidoja garīdznieki: priesteri, šamaņi (5). Viņu uzdevums nodrošināt dievu vai garu labvēlību. Sabiedrības vairākumu veidoja visi pārējie cilts locekļi, kuru problēmas un dzīves uzdevumi bija visai līdzīgi (izdzīvošana, visu tam nepieciešamo darbu veikšana). (sk. 8. prezentācijas 11. slaidu.)

Pamazām, līdz ar lauksaimniecības un darba dalīšanas izplatīšanos līdztekus garīdzniecībai veidojās militārā aristokrātija – kareivji un virsaiši.

Kopš viduslaikiem arī Eiropā pastāvēja sabiedrības dalījums 3 galvenajās kārtās: garīdznieki (*oratores* – latīniski: lūdzēji, runātāji), bruņinieki (*bellatores* – latīniski: karotāji) un

zemnieki jeb strādātāji (*laboratores* – latīniski: roku darba strādnieki). Pie trešās kārtas pieskaitīja arī zvejniekus, lopkopjus, amatniekus. (sk. 8. prezentācijas 11. slaidu.)

Garīdzniecības funkcija bija lūgt Dievu un kopt morāli ētisko priekšstatu sistēmu. Karavīru, bruņinieku pienākums bija aizsargāt zemi no ienaidniekiem. Zemnieku pienākums bija uzturēt sevi un abas augstākās kārtas ar pārtiku. Sabiedrības kārtu funkcijas bija strikti nodalītas.

Sabiedrības elites kultūrā tātad nodalījās divi kultūras apakštīpi – **sakrālā kultūra** (klosteros un baznīcās to kopa mūki un priesteri) un **galma jeb pils kultūra** (to kopa karaļi, augstmaņi, bruņinieki).

Sakrālā kultūra, tai skaitā māksla – mūzika, glezniecība, arhitektūra – kalpoja komunikācijai ar Dievu, ceremoniju organizēšanai un izskaistināšanai, reliģisku jūtu modināšanai. Sakrālajā mākslā gan mūzikas skaņa, gan skulptūra vai glezna (ikona) bija lūgšanas, rituāla vai meditācijas līdzeklis, bet ne pašmērķis. Sakrālā māksla bieži bija izsmalcināta un atšķīrās no tā, ko ikdienā varēja redzēt vai dzirdēt zemnieki savā lauku vidē. Lai gan sakrālā māksla bija orientēta, lai izskaidrotu reliģiskās patiesības, sižetus un notikumus arī rakstīt un lasīt neprotošiem, tomēr baznīcās mākslai profesionālās prasības bija augstas. Tai bija jāatbilst kanonam – izstrādātu noteikumu, principu, tēlu un kritēriju sistēmai. (7)

Savukārt pils un galmos kultūra bija domāta savas zemes aizstāvju audzināšanai, orientējot uz dzimtenes, valdnieka un tautas aizsardzību. Tika izkopta ne tikai fiziskā veiklība un prasmes rīkoties ar ieročiem (turnīros), bet arī dvēseles cēlums un gatavību upurēties citu labā, aizstāvēt vājākos. Viduslaikos, sakarā ar Marijas – Jēzus Kristus mātes – godināšanas uzplaukumu, veidojās īpašais cildenās un nepieejamās dāmas kults. Katrs bruņinieks jutās aicināts kalpot kādai no augstdzimušajām sievietēm. Šī kalpojošās mīlestība forma bija platoniska – tā neparedzēja fizisku tuvību, bet tikai cieņu, distancētu godināšanu un galantu spēli. Galmā tika izkoptas mākslas un smalkas manieres, lai attiecībās ar sievieti karotājs savu spēku, drosmi un sparū pārvērstu pieklājībā un padevībā. Tika praktizētas sacensības (savdabīgi nevardarbīgi turnīri) dzejā un muzicēšanā. Lai gan arī bruņinieku romānos, eposos un dziesmās bija milzīga nozīme reliģiskiem motīviem un sižetiem, pamatā tematika skāra bruņinieku varoņdarbus un mīlestību (spilgts piemērs ir stāsts par Tristanu un Izoldi).

Arī šajā elitārās kultūras veidā izpaudās paaugstinātas ētiskās un estētiskās prasības. Taču noteicošie bija laicīgie motīvi un tematika. Šajā kultūrā māksla tika uztverta vairāk kā pašmērķis, nevis kā līdzeklis kaut kā cita atbalstīšanai. No galma un piļu kultūras vēlāk veidojās **klasiskā kultūra un māksla**, ko kopa inteliģence (ne tikai politiskā, bet arī intelektuālā elite – juristi, ārsti, vēlāk žurnālisti, ierādņi, bagātie pilsētnieki). Pie šīs kultūras pieder mūsdienu akadēmiskā māksla, kuras izprašanai un uztveršanai nepieciešama iedziļināšanās, zināšanas, garīga piepūle un izglītība.

Savukārt lauku vidē zemnieku kultūra piedzīvoja vismazāk izmaiņu. Tā saglabāja senas tradīcijas, darba un svētku ieražas un rituālus, mūzika un deja kalpoja izklaidei, arī kopības izjūtas stiprināšanai, ikdienas darbu veikšanai, gadskārtu svētku un mūža ieražu svinēšanai. To no 19. gs. vidus līdz 20. gs. otrajai pusei mēdza saukt par tautas kultūru jeb **folkloru** (šaurākā nozīmē arī par tautas mākslu). (sk. 8. prezentācijas 6. – 9., 11. un 13. slaidu.) (6)

Būtiskākie folkloras motīvi nāk no senatnes, tie ir mīti. Ja pat tie var tikt aizmirsti, tomēr saglabājas orientācija uz pagātņi un ciklisko laika izjūtu (8). Atšķirībā no mūsdienām, senatnes sabiedrībās sakrālais jeb reliģiskais aptvēra visas dzīves jomas piešķirdams dzīvei stabilitāti un drošību (9). Taču sabiedrībā dominēja konservatīvisms, piesardzīga attieksme pret jauninājumiem. Nav tiesa, ka senatnes cilvēki atšķirās ar pilnīgi citādu domāšanas veidu (mitoloģisko, reliģisko). Kā pierādījis franču antropologs Klods Levī-Stross, cilšu sabiedrībās cilvēku domāšana ir visai līdzīga mūsdienu cilvēku domāšanai (tā balstās, piemēram, uz bināro opozīciju klasifikācijās un citās domāšanas operācijās. Vienīgi domāšanas saturs – priekšstati, simboli, tēli – ir atšķirīgs.) (10)

Pamazām viduslaiku gaitā pilsētās izveidojās ceturta kārta – pilsētnieki: amatnieki un tirgotāji. Pilsētas viduslaiku beigās kļuva bagātākas un tajās saplūda ietekmes gan no laukiem, gan no pilīm, gan arī no baznīcām, ko cēla pilsētu centrālajos laukumos.

Pilsētas bija kultūrai visdinamiskākā vide. Tās nepakļāvās lauku vai reliģijas tradicionālismam, tajās nebija tik augstu ētisko kritēriju uzvedībai un arī mākslai kā galmos un klosteros. Taču bija pieprasījums pēc viegli uztveramas izklaides: cirka priekšnesumiem, teatralizētām izrādēm, jokiem, dejas un jautras mūzikas. Turīgākos pilsētniekus interesēja arī aristokrātijas ideāli, izmalcinātākas manieres un izklaides formas, viņi tādējādi centās līdzināties augstmaņiem. Tā veidojās pilsētu kultūra, kas mūsdienās izaugusi par **masu kultūru** jeb popkultūru, īpaša loma tajā ir populārajai mākslai. Sk. 1. att.

Savukārt seno laucinieku kultūru mūsdienās vairs nevar saukt par tautas vairākuma kultūru, tāpēc to sauc par **tradicionālo kultūru**. (6)

Vairākums cilvēku 20. gs. meklējot darbu pārcēlās uz dzīvī pilsētās. Savukārt pilsētu masu kultūra ieviesās arī laukos. Tradicionālā kultūra neskarta mūsdienās vēl ir saglabājusies nomaļās vietās, ko mazāk skārusi civilizācija un nelielās etniskās kopienās (piemēram, Latvijā to var meklēt atsevišķās vietās Latgalē vai Lejaskurzemē). (11) (sk. 8. prezentācijas 5. un 6. slaidu)

Kultūras stratifikācija Eiropas civilizācijā

(sākot ar viduslaikiem)

Elitārā kultūra

Reliģiskā (sakrālā) kultūra; veidojās klosteros un baznīcās, to izkopj garīdznieki, priesteri, mūki. Kultūras funkcija: tuvināt cilvēku Dievam, kopt garīgumu (viduslaikos tas nozīmēja izglītības un mākslas uzturēšanu un izkopšanu).	Galma, pils (klasiskā) kultūra veidojās pilīs, galmos, vēlāk salonos, teātros, izstāžu un koncertzālēs, to kopa sākumā bruņinieki, karaļi, augstmaņi, vēlāk – intelektuālā elite. Kultūras funkcija: izkopt cilvēka dvēseli un izdaiļot laicīgo dzīvi, tai skaitā ar izsmalcinātām mākslas formām un manierēm.
Tautas (tradicionālā) kultūra pastāv laukos, to saglabā zemnieki, lopkopji, zvejnieki, mednieki, individuālie amatnieki. Kultūras funkcija: vienot kopīgai dzīvei un darbam.	Pilsētu (masu) kultūra veidojas pilsētās, to pieprasa pilsētnieki: tirgotāji, amatnieki, vēlāk uzņēmēji un fabriku strādnieki. Mūsdienās masu kultūra ir dominējošā (tā komercializējas). Kultūras pamatfunkcija: izklaidēt.

Tautas vairākuma kultūra

1. att. Sabiedrības kārtu kultūras iedalījums. (A.Mūrnieks)

Līdzīgas struktūras vērojamas citu civilizāciju sabiedrībās, piemēram, Senajā Indijā dalījums četrās kārtas (varnās) – priesteri, karotāji, īpašnieki un kalpi (vergi). Klasiskai mākslai un mūzikai visur raksturīga izsmalcinātība un sarežģītība (piemēram, indiešu klasiskās mūzikas improvizācijas formās – rāgās) (7). Katrā ziņā visās civilizācijās būtiski atšķīrusies elitārā kultūra no kultūras lauku vidē. Vienīgi citu lielo civilizāciju kultūru sasniegumiem (ārpus Eiropas) vairāk raksturīga tendence vienreiz atrastos ideālus maksimāli saglabāt, līdz ar to tie ir mazmainīgi, balstīti tradīcijās. (Šī iemesla dēļ seno indiešu, ķīniešu vai japāņu klasisko (elitāro) kultūru mēdz dēvēt par tradicionālo, taču ar to nav jāsaprot tautas vairākuma – zemnieku tradicionālo dzīves veidu un kultūru, bet gan augstāko aprindu tradīcijas.)

Šajā temata apguves etapā iespējams izmantot uzdevumu nr. 3.

Modernisma periodā (20. gs.) Rietumu kultūra piedzīvoja dinamiskus satricinājumus, ko izraisīja zinātnes un tehniskas attīstība un pastiprināja pasaules kari un revolūcija Krievijā. (12)

Ja lauku tradicionālajā kultūrā dominēja saglabāšanas funkcija, orientācija uz pagātnē atrasto paraugu atdarināšanu, bet civilizāciju uzplaukuma periodu klasiskā kultūra tiecās cilvēkus iekļaut laika ritumā līdzsvaroti (parādot pagātnes, tagadnes un nākotnes saistību), tad modernismā vērtība bija vienīgi jaunajam, vēl nebijušajam, nākotnei. To stiprināja ticība šķietami neapturamajam civilizācijas progresam un dzīves tempa paātrinājums.

Situācija mainījās postmodernismā, kad eskperimentēšanai ar jauno pievienojās mēģinājumi apspēlēt klasiskās mākslas elementus un etalonus. Veidojās hibrīdas formas, kas dīvainos rakursos un formās atdarināja klasiskās mākslas tēlus vai atskaņoja klasiskā mūzikas citātus, veidoja kolāžas. Orientācija no arvien jaunā meklējumiem pārvirzījās uz spēli un

rotaļāšanos ar senatni, tās rituāliem, varoņiem un vērtībām – mūsdienīgā, acumirkļīgā kontekstā. Kultūra kļuva kaleidoskopiska. (13) Parādījās seno kultūru simboli jauniešu subkultūrās (piemēram, senēģiptiešu osas krusts ankhs – gotiem), tai skaitā ačgārnā un pat zaimojošā nozīmē (apgriezts krucifikss vai penatgramma – sātaniem).

Nereti postmodernismā tiek izmantotas tradicionālo tautas kultūru formas, piemēram, tautas tērpu elementi apģērbos vai tautas mūzikas citāti roka mūzikas kompozīcijās. Postmodernismā laika orientācija ir vērsta uz tagadni, tās baudīšanu, taču iekļaujot tajā spēli ar jebkura laikmeta vai kultūras tēliem (piemēram, ceļojumi nākotnē un pagātnē kinofilmās un fantastikas žanra literatūrā) – 2. att. (Sk. 8. prezentācijas 12. slaidu)

Laika orientācija dažāda tipa kultūrās

- **Tradicionālā kultūra**

Ideāli - pagātnē

- **Klasiskā kultūra**

Sasaiste starp laikiem:

pagātnē/tagadne/nākotnē

- **Modernā kultūra**

Ideāli - nākotnē (pasaulīgas utopijas)

- **Postmodernisms**

Jēga tikai tagadnei, kurā viss iespējams (kaleidoskops, spēle)

2. att. Pagātnē, tagadne, nākotnē – dažāda tipa kultūrās (A. Mūrnieks)

Atšķirībā no modernisma, kurā pārsvarā raksturīgs visa iracionālā, tai skaitā reliģijas, noliegums, postmodernajā kultūrā atdzimst interese par mistisko. Taču tā ir interese nevis par autentiskām tradīcijām, bet par dažādu reliģiju jaukšanu un pamīšus izmēģināšanu dažādos komercializētos piedāvājumos (kursi, grāmatas, jogas vingrošana, ceļojumi). Reliģija kļūst par savdabīgu izklaides formu. Cilvēki netiecas vairs pēc patiesības, bet gan pēc piedzīvojumiem, noslēpumiem, ezotērikas, garīgas baudas, relaksēšanās, atpūtas. (12) Tāpēc dominē tādas reliģiju formas, kas akceptē cilvēka egoismu, ļauj justies nozīmīgam, pārākam par citiem ar savām slepenajām zināšanām, kas apmierina prasības pēc pašpietiekamības, varas un izpatīk ļaužu vēlmēm. Dažādu savstarpēji vāji saistītu priekšstatu, rituālu, dziedniecības paņēmieni, reliģisku mācību un piedāvājumu „kokteili” mēdz apzīmēt ar kopēju terminu *New age* – jaunais laikmets, kas atvasināts no pareģojumiem par jaunas astroloģiskās ēras sākšanos. (14)

New age raksturīga maģijas (buršanas, zīlēšanas) rehabilitācija un mēģinājumi to sakrustot ar zinātņi vai izskaidrot ar pseidozinātniskiem terminiem un teorijām (piemēram, par Atlantīdu, citplanētiešiem, reinkarnāciju, enerģiju laukiem, telepātiju, garu izsaukšanu, ekstrasensoriku, miksējot šos ticējumus ar neirolingvistisko programmēšanu vai psihonālizi). (15) Cilvēks tādējādi tiek mudināts izmēģināt dažādas prakses un veidot pats savu reliģiju izvēloties no senatnes mantojuma to, kas vislabāk patīk vai apmierina viņa iedomas un fantāzijas. (16)

Īpašu interesi 20. un 21. gs. izraisījuši maz zināmu vai sen izzudušu reliģiju restaurācijas mēģinājumi (piemēram, seno ķeltu reliģijas atjaunošana – neodruīdisms, dievturība Latvijā, Taar kustība Igaunijā, seno ģemāņu reliģijas atjaunošanas mēģinājumi Vācijā, ar ko īpaši aizrāvās nacisti – Ādolfā Hitlera sekotāji). Šādas ievirzes kustības reliģiju pētniecībā apzīmē ar terminu retrospektīvisms jeb neopagānisms. (15) Iespējams, ka meklējumi senatnē un austrumu kultūrās norāda uz Rietumu materiālistiskās, uz patēriņu orientētās kultūras pagurumu un vērtību krīzi.

Mūsdienās, līdztekus postmodernismam, tomēr eksistē arī klasiskās kultūras formu kopšana. Turklāt klasiskajai mākslai pieskaita arī sakrālo mākslu. Joprojām tiek apbrīnotas renesanses laika gleznas vai atskaņota klasicisma un romantisma stila mūzika. Tiek restaurēti senatnes arhitektūras pieminekļi un vietumis pat rīko teatralizētus bruņinieku turnīrus. Pagātnes mantojums tagad ir kļuvus pieejams jebkuram cilvēkam, bez kārtu atšķirības.

Savukārt tradicionālās kultūras elementi, kas nāk no vienkāršo zemnieku vides, nereti mūsdienās kļūst par savdabīgu elitāru parādību tieši pilsētās, nereti par savdabīgu jaunatnes protesta formu pret dominējošo komercializēto masu kultūru.

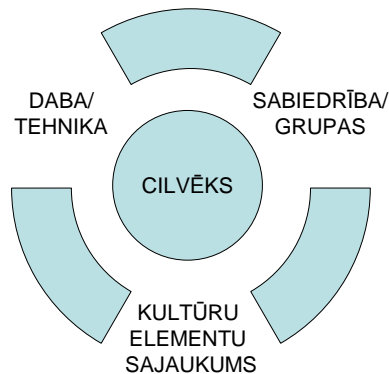
Mūsdienās vairāki zinātnieki visu, kas neattiecas uz Rietumu moderno kultūru, pieskaita pie tradicionālisma. Tādējādi gan Austrumu civilizācijas, gan Eiropas klasiskā kultūra, gan patiešām senās (nevēsturiskās) cilšu sabiedrību kultūras tiek uzkatītas par tradicionālām un pretstatītas tehniskā progresa virzienā tiecošajai globālajai rietumu civilizācijai. (sk. 8. prezentācijas 13. un 14. slaidu.)

8.3. Tendencs mūsdienu kultūrā.

Globālie procesi nav viennozīmīgi. Kultūras tendences kļūst arvien komplicētākas, tās mijiedarbojas un kļūst plaši pieejamas pateicoties komunikāciju attīstībai. Pasaule kļūst, no vienas puses, plašāka (ir iespējams aptvert līdz tam neredzētus apvāršņus, kultūras bagātības) un, no otras puses, šaurāka: zūd distance (starp tālu un tuvu), lai kaut ko iepazītu, mazāk vajadzīga piepūle, viss kļūst pieejams, nopērkams, atkārtojams, sasniedzams un apgūstams – vienīgi atklāts paliek jautājums – cik dziļi.

Trīs cilvēka esamības dimensijas (mūsdienās)

3.att. Trīs cilvēka esamības dimensijas: mūsdienu situācija (A. Mūrnieks)

Mūsdienās mainās arī paša jēdziena “kultūra” jēga. Cilvēki dzīvo dažādos vienas kultūras līmeņos un segmentos. Katrs var vienlaikus piederēt pie vairākām grupām, nereti pie tādām, kurām ir atšķirīgas, pat pretējas vērtības. Turklāt tās nemitīgi mainās. Rodas šaubas, vai var runāt par kultūru kā veselumu. Vairāki mūsdienu kultūras pētnieki vēršas pret kultūras fundamentālismu. (17) Viņi apgalvo, ka nav vienotu kultūru ar būtiskām kopīgām iezīmēm, kas automātiski piemistu visiem, kuri ar šīm kultūrām identificējas (18, 11). Šaurākā nozīmē var runāt par nelielu sabiedrības grupu kultūrām: uzņēmuma kultūrām, izklaides virzienu kultūrām, klubu kultūrām, dizaineru stilu kultūrām utt. Cilvēki pamīšus var dzīvot vairākās mikrokultūrās. Kopīgu sabiedrības mērķu vietā ir atsevišķi mērķi, kustības, virzieni, projekti, kas pamīšus veidojas, mainās, saplūst, attīstās vai iznīkst. (19) O. Ģinss jau 1983. gadā rakstīja: “Dzīve tagad līdzinās zviēdru galdam... Mēs esam sasnieguši tādu pluralizācijas pakāpi, kur izvēle vairs nav vienkārši lietu stāvoklis, bet gan apziņas stāvoklis. Pārmaiņas kļūst par pašu dzīves būtību.” (20, 162) Sabiedrībā ir vērojama tendence izmēģināt visu – baudīt krišnaītu ēdienus un palasīt Korānu, uzticēties zinātnei, bet sekot astroloģiskajai prognozei, laulāties baznīcā, bet neticēt Dievam utt. Svarīgi ir būt kustībā arī tad, ja tā netiecas uz mērķi. Brīvi izvēlēties, bez nodoma meklēt un atrast. (12, 290) Progresā ideju aizstājis vārds “pārmaiņas”. Galvenais – pielāgoties apstākļiem, mainīties līdzī modei, ideoloģiskajam pasūtījumam vai tirgus pieprasījumam un piedāvājumam. Dzīve tādējādi kļūst par spēli. (21) Fundamentālo cilvēka identifikācijas sistēmu (ģimene, tauta, reliģija) vietā stājas piederība pie arvien mazākām grupām (sporta fani, feministes, geji, panki, reperi, rokeri, emo, metālisti utt.). Sabiedrība sašķeļas it kā nelielās ciltīs. Šo procesu raksturo termins “jaunais tribālisms” (atvasināts no vārda triba – cilts; subkultūras veido nošķirtas grupas, kurās cilvēkus vieno mode – kopīgs apģērbs, noteiktas mūzikas grupas,

savs specifisks slengs, kustību un izturēšanās stereotipi u. tml.). (13, 151) Vienlaikus katrs indivīds “atomizējas”, atsvešinās no citiem *individualizētā sabiedrībā* (22, 8). To veicina darbavietas un dzīvesvietas biežās maiņas, pieaugošā konkurence, tiešu kontaktu aizvietošana ar virtuāliem sakariem, nestabilitāte ģimenē un īslaicīgas kopdzīves formas, kas kavē izveidoties noturīgām emocionālām saitēm.

Dzīvojot mākslīgajā tehnikas vidē, cilvēks ir spiests rēķināties ar šīs vides iekšējām attīstības likumbām, vajadzībām un procesiem, kuri, pēc filozofa J. Hābermāsa domām, izgājuši ārpus sabiedrības kontroles. Līdzās dabai tehnika (ar to domājot gan mehānismus, gan tehnoloģijas) kļuvusi par noteicošo vides daļu. (3) Tātad mūsdienu situācijā dabas vidi papildinājusi tehnoloģiskā vide, sabiedrība defragmentējusies grupās, bet vienotas kultūras vietā var runāt par kultūru sajaukumu jeb „kokteili” – 3. att. (sk. 8. prezentācijas 15. slaidu)

Papildus materiāls pedagogam. Viens no socioloģijas pamatlicējiem ASV – Tolkots Pārsons – analizē sabiedrības sistēmu un piešķir kultūrai īpašu lomu tajā. Taču kultūra, pēc viņa domām, nav pilnīgi viss, ko cilvēks dara dzīvojot un adaptējoties vidē.

T. Pārsons ir izvirzījis tēzi, ka sociāla kopība, lai tā izdzīvotu, ir spiesta izpildīt četras funkcijas. (23)

1. Adaptācija (*Adaptation*) – sistēmai ir jātiek galā ar apkārtējās vides izaicinājumiem, kuriem var būt gadījuma raksturs. Sistēmai nepieciešams pielāgoties, t. i., adaptēties vidē, un pielāgot vidi savām vajadzībām.

2. Mērķtiecība (mērķēšana) (*Goal Attainment*) – sistēmai jāspēj noteikt (apzināt) savus primāros mērķus un tos īstenot.

3. Integrācija (*Integration*) – sistēmai jāspēj koordinēt attiecības starp tās elementiem, kā arī starp trim pārējām funkcionālajām prasībām.

4. Latentā (*Latency*) fona funkcija jeb vērtību paraugu uzturēšanas funkcija – sistēmai jāspēj uzturēt, atbalstīt un atjaunot indivīdu motivāciju (ieklāuties un darboties sistēmā), t. sk., kultūras priekšstatus, kas veido un uztur šo motivāciju (sk. 4. attēlu)

Latentā fona funkcija (*Latency*)

Integrācija (*Integration*)

Kultūras sistēma	Sociālā sistēma
Rīcību sistēma	Personības sistēma

Adaptācija (*Adaptation*)

Mērķtiecība (*Goal attainment*)

4. att. Vispārēja darbību sistēmas struktūra (pēc T. Pārsona)

Rīcību sistēma ir mehānismu kopums, kas īsteno adaptācijas funkciju, piemērojoties un izmainot apkārtējo vidi. Personības sistēma īsteno mērķu apzināšanās un sasniegšanas funkciju, nosakot sistēmas mērķus un mobilizējot resursus to sasniegšanai. (T. Pārsons nerunā par konkrētu personību, bet par teorētisku personības modeli, kurā viņš saskata veselas sistēmas pazīmes, t. i., dažādus struktūrelementus.) Sociālā sistēma uzņemas integrācijas funkciju, kontrolējot sistēmas elementus, regulējot to mijiedarbību. Kultūras sistēma pilda vērtību paraugu uzturēšanas funkciju, apgādājot cilvēkus (darbības aģentus) ar normām un vērtībām, kas viņus motivē rīcībai (sk. 4. att.).(24)

T. Pārsons atzīst kultūras determinējošo nozīmi attiecībā pret pārējām sistēmas apakšstruktūrām, ņemot vērā īpašo kultūras lomu personības sistēmā, jo personas sirdsapziņu un cilvēka rīcības motivāciju ietekmē kultūras piedāvātie paraugi, vērtību modeļi un hierarhijas.

Lai gan sociālās sistēmas jēdziens ietver visu veidu un grupu sadarbības un kopības formas, tomēr T. Pārsons vēl īpaši izdala tieši sabiedrību (makro līmenī) kā *sociālu sistēmu, kurā organizējušies indivīdi spēj īstenot visas savas individuālās un kolektīvās vajadzības un eksistēt tās ietvaros* (tātad saskaņā ar šo izpratni sabiedrība ir pašpietiekama, pašregulējoša sociāla sistēma) (sk. 5. att.).(24) Šāda makro līmeņa sabiedrība ir valsts (tā var būt arī valstu savienība).

Latentā fona funkcija (*Latency*)

Integrācija (*Integration*)

Aprūpes sistēma	Sociātāla kopība
Ekonomika	Politika

Adaptācija (*Adaptation*)

Mērķtiecība (*Goal attainment*)

5. att. Sabiedrība, tās apakšsistēmas un pamatfunkcijas (pēc T. Pārsona)

Ekonomika izpilda adaptācijas funkciju (ar ražošanu un sadali).

Politika (politiskā sistēma) nodrošina sabiedrības mērķu sasniegšanu, mobilizējot to īstenošanai rīcības aģentus un resursus.

Aprūpes sistēma (skolās, ģimenē) nodod rīcības aģentiem kultūras paraugus (normas un vērtības).

Sociātāla kopība (saistība) nozīmē dažādu sociālo elementu integrāciju un koordināciju, piemēram, ar juridisko likumu palīdzību (sk. 5. att.). Politiskās un ekonomiskās sistēmas var tikt attīstītas vai mainītas uz noteiktu ideoloģiju bāzes, daudz grūtāk ir mainīt kultūras struktūras.

Šajā šaurākajā sabiedrības (valsts) modelī skolas (arī pirmsskolas, augstskolas) un ģimene īsteno latentu kulturizācijas funkciju. Tādējādi izglītība, atrodoties fonā “aiz” citām

jomām (politikas, ekonomikas, tieslietām), saista cilvēku ar pagātnes mantojumu un palīdz gatavoties visu minēto funkciju īstenošanai.

Kā redzams T. Parsona pieejā – kultūras sistēma tiek nodalīta no ekonomikas, jurisprudences, politikas, taču būtiski ietekmē visas cilvēkdarbības jomas, jo kultūrā rodams to izvērtējums, nozīme, jēga.

Šādā socioloģiskā skatījumā kultūra tiek saprasta tieši garīgajā nozīmē, bet ne šauri (kā tikai māksla), un arī ne pārāk plaši (kā visu cilvēkdarbības jomu kopums).

Kultūra ietekmē visas jomas, bet nav šo jomu mehāniska summa. Kultūra ir tas kā cilvēki konkrētajās sabiedrībās šīs jomas vērtē, izprot, ko tās viņiem nozīmē, kā tajās cilvēki darbojas un jūtas, kādus principus ievēro šo jomu organizācijā un attīstībā.

Kulturoloģijā svarīgi ir noskaidrot kā minētās jomas funkcionē dažādās sabiedrībās, bet kulturoloģija tieši nenodarbojas ar zinātņi, ekonomiku, teoloģiju un politiku. Sabiedrības kultūras izpratnei maz ko dod vispārējās zināšanas par katras atsevišķas jomas attīstību un panākumiem, ja netiek izskaidrots kā tās darbojas konkrētajā sabiedrībā un laikmetā. Līdz ar to kultūras vēsturi nevar uzskatīt par zinātnes, reliģijas, politikas un mākslas vēstures summu. Tāpēc kulturoloģija ir atsevišķa disciplīna, kas salīdzina un pēta sabiedrību vērtību sistēmas un dzīve veidus.

Literatūra:

1. Vēbers, M. *Reliģijas socioloģija*. – Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2003;
2. Raņķis, G. *Eksaktā zinātne kultūras vēsturē*. – Rīga: apgāds Liesma, 1999
3. Habermas, J. *Technology and Science as 'Ideology.'* *In Toward a Rational Society: Student Protest, Science, and Politics*, trans. Jeremy J. Shapiro. Boston: Beacon Press, 1970
4. Gīrcs, K. *Kultūru interpretācija*. – Rīga: izdevniecība AGB, 1998
5. Vitebskijs, P., *Šamanis*. – Rīga: Zvaigzne ABC, (tulk. no angļu v. 1995. g. izd.)
6. Avramecs, B., Muktupāvels, V. *Mūzikas instrumentu mācība. Tradicionālā un populārā mūzika*. – Rīga: Musica Baltica, 1997
7. Mūrnieks A. *Ieskats kultūras un reliģiju vēsturē. I. Aizvēsture. Austrumu civilizācijas*. – Rīga: Raka, 1998
8. Eliade, M. *Mīts par mūžīgo atgriešanos*. – Rīga: Minerva, 1995;
9. Eliade, M. *Sakrālais un profānais*. Rīga: – Minerva 1996
10. Pūtelis, A. *Latviešu mitoloģija. Mīti un patiesība*// Sarunas IX, Rīga: Jaunā akadēmija, 2008
11. Леви-Строс К. *Структурная антропология*. – Москва 1983; (Teorija, kas cilvēces attīstībā izšķir 3 vai 4 evolucionāras stadijas un saistīja tās ar atšķirīgiem domāšanas veidiem (mitoloģisko, reliģisko, filozofisko un zinātnisko) ir radusies 19. gadsimta pozitīvisma ietekmē. Mūsdienās tā tiek pamatoti kritizēta kā ideologizēts vienkāršojums. Savulaik ar to centās pierādīt, ka zinātne ir pēdējais un vienīgais patiesības kritērijs un visas pārējās jomas (reliģija, mitoloģija un filozofija) ir neauglīgas, novecojušas un tāpēc atmetamas. Mūsdienās reliģiozi cilvēki, piemēram, ir arī zinātnieki un tāpēc vien viņiem nemainās domāšanas veids.)
12. Jermolajeva, J., Jermolajevs, V., Mūrnieks, A. *Kultūra 20. gs.* – Rīga: RAKA, 2002
13. Vīts Dž. E., *Postmodernie laiki*. – Rīga: Luterisma mantojuma fonds, 1999; pieejams arī: http://www.lmf.lv/gramatas/postmodernie_laiki.htm#IV
14. Taivāns, L. G., Taivāne, E., *Reliģijas vēsture*. – Rīga: Raka 2002
15. Taivāns, L. G., Taivāne, E., *Reliģijas vēsture. Skolotāja grāmata*. – Rīga: Raka 2003

16. Mandava L. *Vai dievi ir tādi?* – Rīga: Preses nams, 1998
17. Holliday, A., Hyde, M., Kullman, J. *Intercultural Communication: An Advanced Resource book.* – New York: Routledge Applied Linguistics, 2004
18. Dirba, M. *Mijkultūru izglītības daudzveidība.* – Rīga: RaKa, 2006
19. Kūle, M. *Eirodzīve: formas, principi, izjūtas,* – Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2006
20. Rēpers, V., Smite L. *Ievads ideju vēsturē.* – Rīga: Zvaigzne ABC, 1997
21. Huizinga, J. *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture* – Houghton Mifflin, 1973
22. Бауман, З. *Индивидуализированное общество.* – Москва: Логос, 2002
23. Parsons, T. *The social systems.* – Glencoe, ILL.: Free Press, 1951
24. Ритцер, Дж. *Современные социологические теории,* – СанктПетербург: Питер, 2002